

УОЛТ УИТМЕН: ФІЛОСОФСЬКО-ПОЕТИЧНІ ЕТЮДИ ОПТИМІЗМУ (СТАТТЯ ПЕРША)

Розглядається творчість видатного американського поета Уолта Уйтмена, акцентується увага на філософських аспектах його поезії, однією з характерних ознак якої є світоглядний оптимізм.

Ключові слова: Бог, природа, людина, культура, життя і смерть, сенс буття, душа, радість, оптимізм.

Рассматривается творчество выдающегося американского поэта Уолта Уитмена, акцентируется внимание на философских аспектах его поэзии, одной из характерных черт которой является мировоззренческий оптимизм.

Ключевые слова: Бог, природа, человек, культура, жизнь и смерть, смысл бытия, душа, радость, оптимизм.

The works of famous american poet Walt Whitman are discussed, the philosophical aspects of his poetry, one of the characteristics of which is philosophical optimism, are accented.

Key words: God, nature, man, culture, life and death, meaning of life, soul, gladness, optimism.

Все мировые силы трудились надо мною от века,
чтобы создать и радовать меня...

У. Уитмен

Майже два століття тому в Америці народилася людина, якій судилося стати майстром великої творчої сили, збагатити своєю поезією світову літературну спадщину. Цією людиною був Уолт Уйтмен, котрого небезпідставно вважають одним із літературних класиків США. Його літературна діяльність набула популярності із середини ХІХ ст. — в історичний час, коли загострився конфлікт між буржуазною Північчю і рабовласницьким Півднем, на порядок денний було поставлене знищення рабства негрів. Ці події історичного значення набули висвітлення в прозі, публіцистиці Уйтмена, який на той час активно долучився до журналістської діяльності. Відображалися вони і в його поезії. Невипадково Х. Л. Борхес називав цього поета «символом зорі, що сходить над Америкою» [1, с. 506].

Свою найвідомішу книгу віршів Уолт Уйтмен назвав «Листя трави» («Leaves of Grass»). Здавалося б, її назва для читача є дещо дивною, особливо якщо зважати на тематику віршів, що містяться в збірці. Це вірші про все те, що сприймають розум і серце поета, але в основному вони про людину, її працю, любов до життя, про природу живу й неживу. Англійський поет Леселз Еберкромбі відзначав: однією із заслуг Уйтмена є намагання звеличити людину, він «створив зі скарбниці власного безцінного досвіду живий і неповторний образ, який став одним із небагатьох істинних досягнень сучасної поезії» [1, с. 506].

Як кожний великий поет, У. Уїтмен одночасно і мислитель. Він мислить поетичними образами, які сягають рівня філософських узагальнень. Учитуючись в його поетичні твори, розумієш, що основний предмет уїтменівської поетичної рефлексії — це життя як вселенський, космічний феномен, що втілюється в різних конкретних формах — від моху і лишайників до людини розумної.

Узагальнюючим символом життя для У. Уїтмена є «трава», а її листя — це різноманітні конкретні втілення живої стихії, які неможливо збагнути розумом, зрозуміти їх смисл і призначення. Відомо, що дитячі питання за глибиною смислу і простотою форми часто межують з думками мудреців. Ось і Уїтмен акцентує на цьому увагу:

Ребёнок сказал: Что такое трава?
и принёс мне её полные горсти,
Что мог я ответить ребёнку?
Я знаю не больше его, что такое трава.
[4, с. 50].

Відомо, наприклад, що в японській традиційній культурі трава — символ простого люду, батьківщини, рідної землі. Японський поет-класик О. Ісса відзначає:

В стране моей родной
Цветёт вишнёвым цветом
И дикая трава!

[5, с. 240].

Є щось містично заворожуюче в спогляданні трави, яка першою пробивається крізь ще не відталу повністю землю і викликає в нас захоплення перед самим життям. Вона ж витримує удари бурі, урагану, водяних потоків, смертоносну дію вогню, сонячну спеку і заморозки, в зимову стужу завмирає і ховається в ґрунт, щоби за сприятливих умов, усупереч екстремальним впливам природних стихій, відродитися і зазеленіти свіжим, хвилюючим душу кольором. І так відбувається тисячі, мільйони років. Імовірно, саме із цих міркувань У. Уїтмен і надає символічну своїй поетичній книзі назву— «Листя трави».

Поет розмірковує, веде поетичний пошук сутності і призначення життя-трави: можливо вона — «знамено моїх відчуттів, зітканих із зеленої матерії — кольору нації», або «хусточка від бога, духмяна, навмисне надана нам у дарунок»; або може трава — це «дитина, малюк як утілення зелені»; а іноді «вона здається мені прекрасним нестриженим волоссям могил». Від поетичних запитальних посилів У. Уїтмен переходить до філософського осмислення означеного загадкового феномену: «А може, — запитує він, — це ієрогліф, одвічно один і той самий?» [4, с. 50].

Трава — символ життя, антипод смерті, обидві ці протилежності приречені до сумісного існування — взаємопокладання і одночасно взаємозаперечення один одного.

И малейший росток свидетельствует, что смерти на деле нет,
А если она и была, она вела за собою жизнь,
Она не подстерегает жизнь, чтобы её прекратить,
Она гибнет сама, лишь только появится жизнь.

[4, с. 51].

На думку Уїтмена, смерті, як такої, поза життям узагалі не існує, адже життя постійно відроджується в нових формах. «Усе рухається вперед, ніщо не гине. Я вмираю разом з вмираючими і народжуючись разом з тільки-но обмитим немовлям», — зазначає він. Смерть як спосіб оновлення життя, вважає поет, така ж цінність, як і життя. «Спішу повідомити йому або їй, що вмерти — це також добре і я це знаю... Умерти — це зовсім не те, що ти думав, а краще» [4, с. 51].

Таким чином, життя безсмертне завдяки смерті, тому Уїтмен констатує: «Я товариш і побратим людей, таких самих безсмертних і бездонних, як я...» [4, с. 52]. Люди в повсякденному житті обтяжені клопотами про кінечне, мінливе і не усвідомлюють, що вони, власне кажучи, безсмертні, бо уособлюють продовження предків. Початок цієї естафети поколінь губиться в невідомому, «у мороці минулого».

Это вечное стремление вселенной рождать и рождать,

Вечно плодородное движение мира.

Из мрака выходят двое, они так несхожи, но равны: вечно материя, вечно рост, вечно явление пола.

Вечно ткань из различий и тождеств, вечно зарождение жизни.

[4, с. 48].

Щоб усвідомити цей динамічний життєвий процес, потрібно хоча б на хвилинку зупинитися в нескінченному життєвому марафоні і відповісти на запитання: звідки ми? хто ми? куди йдемо? Але подібні запити — справа обранців, філософів, людей мистецтва, передусім, поетів.

У. Уїтмена можна охарактеризувати як поета-діалектика, котрий захоплюється чудесними феноменами — життям і всім існуючим у цьому світі. Минуле, теперішнє, майбутнє — лише етапи єдиного часового потоку, і людство існує в усіх цих часових станах, проходячи через нескінченне чергування народження, вмирання і відродження.

А ты, Жизнь, я уверен, ты — остатки многих смертей.

(Не сомневаюсь, что прежде я и сам умирал десять тысяч раз).

Прошедшее и настоящее гибнут — я наполнил их, потом исчерпал,

А теперь заполняю ближайшую впадину будущего.

[4, с. 100-101].

У. Уїтмен не жахається смерті, називає своє тіло «трупом» у потенційному значенні, який згодом перетвориться на «добриво» для нового життя. «А ти, Труп, я думаю, ти гарне добриво, але це не ображає мене», — пише він [4, с. 100]. Дві суттєві складові

людини — душа і тіло — функціонально різні. Душа — носій безсмертя, тіло — речовинна оболонка, створена природою для земного втілення душі. Звертаючись до ближнього, поет говорить:

Я отрешаю тебя от всего, оставляю лишь
Твою душу и тело, ты бессмертен, ты сбросишь оковы,
Труп, который останется после тебя, — это не ты, а навоз.

[4, с. 198].

Осмылюючи проблему життя і смерті, У. Уйтмен, як і пізніше російський письменник-натураліст М. Пришвін [3, с. 345, 385], неодноразово використовував поняття «добриво», «перегній», «грязь», в яких опредмечуються етапи трансформації живої речовини. Означеній темі, зокрема, присвячено вірш «Цей перегній», в якому поет звертається до планети Земля — носія життя, космічної матері людства. Його твір — поетичне захоплення грандіозністю і могутністю планети, що стала домівкою для людини, і аристотелівське здивування світом, і холодно-аналітичне бачення натураліста земного життя як біохімічного процесу перетворення живої речовини. Інакше кажучи, поет висловлює думки про взаємозумовленість життя і смерті, про кругообіг процесів зародження і розпаду. Ось ці, вражаючі уяву читача, рядки:

Почему же её не тошнит, эту землю?

Как можешь ты жить на земле, ты, весенняя зелень?

Как можешь ты давать мне здоровье, ты, травяная кровь,
кровь корней, плодов и зёрен?

Разве изо дня в день не пихают в тебя поражённые болезнями
трупы?

Разве каждый материк не состоит из покойников?

[4, с. 183].

«Яка хімія!» — вигукує поет. Речовина, що є основою хімічних процесів, жахає людину, але кінцевий результат викликає захоплення. «Кожна билинка трави з'являється на світ з того, що попередньо було заразою!» — констатує він [4, с. 186]. Життя смертне, смерть життєва — так повчають Геракліт, Шеллінг, Гегель та інші великі діалектики.

Поет дивується і водночас захоплюється перетворюючою силою матері-природи: «Як же ти звільнилася від цих трупів, земле? — запитує він. — Адже це справжнє чудо — чудо перетворення «смердючої рідини», «вонючого м'яса» в нове пахуче життя!» [4, с. 183].

Вглядитесь же в эту землю! Рассмотрите её хорошо!

Может быть, каждая крупинка земли была когда-то частицей
больного, — и всё же смотрите!

[4, с. 183].

Окремі думки У. Уйтмена немовби перегукуються з думками Омара Хайяма. Наприклад:

Я завещаю себя грязной земле, пусть я вырасту моей любимой травой.

Если снова захочешь увидеть меня, ищи меня у себя под подошвами.

[4, с. 101].

А ось деякі рубаї Омара Хайяма:

Дивлюсь тебе, гончар, что ты имеешь дух

Мяť глину, бить, давать ей сотни оплеух.

Ведь этот влажный прах трепещущей был плотью,

Покуда жизненный огонь в нём не потух.

Знай, в каждом атоме тут, на земле, таится

Дышавший некогда кумир прекрасолицый.

Снимай же бережно пылинку с милых кос:

Прелестных локонов была она частицей.

[2, с. 11-12].

Людина як найвище втілення життя на планеті Земля — не менше чудо, ніж сама ця планета. «Хто ж я?» — запитує поет і відповідає цілком по-філософському: «Я вершина всього, що вже завершено, я початок усього прийдешнього». Початок же людського буття — в невимовно далекій нескінченності.

Внизу, в глибині, я вижу изначальное огромное Ничто, я знаю, что был и там.

Невидимый, я долго там таился и спал в летаргической мгле,

И ждал, чтобы наступил мой черёд, и не сгинул от углеродного смрада.

Долго пребывал я под спудом — долго-предолго.

[4, с. 93-93].

Уітмен формулює суто філософську тезу: «Тривалий час працював всесвіт, щоби створити мене». Виникає думка: увесь космос немовби запрограмований на створення людини. Для зародження людини, зауважує він, «згустилися в планету туманності всесвіту».

Вихри миров, кружась, носили мою колыбель, они гребли и гребли, как лихие гребцы.

Сами звезды уступали мне место, вращаясь в своих кругах,

Они посылали свои излучения для присмотра за тем, что должно было делаться со мною.

[4, с. 94].

До речі, поет У. Уітмен, що жив ще в XIX ст., був близьким до істини. Сучасна астрофізика свідчить: якщо б чотири фундаментальні фізичні взаємодії (гравітаційні, електромагнітні, сильні, слабкі) у Всесвіті не були так точно відрегульовані, не виникли б Сонце, Земля і життя. Наприклад, якщо б гравітаційна взаємодія була слабшою, зірки були б меншими, температура всередині Сонця

не підвищилася б до рівня, необхідного для реакції ядерного синтезу, і Сонце не могло б світити. За умов сильнішої гравітаційної взаємодії зменшилася б тривалість існування зірок, зокрема Сонця.

Не менше важливою є наявність оптимізму при електромагнітній взаємодії: була б ця взаємодія слабшою, електрони в атомі не утрималися б навколо ядра, не утворилися б молекули. За сильнішої взаємодії електрони не могли б відірватися від ядра атома, неможливі були б хімічні реакції між атомами, а отже, було б неможливе життя, не з'явилася б людина. Якби сонячна система містилася ближче до центра галактики Молочний (Чумацький) Шлях, то взаємодія гравітації сусідніх зірок змінила б орбіту Землі. У разі розташування Сонячної системи на периферії Молочного Шляху бракувало б хімічних елементів, необхідних для утворення нашої планети і життя на ній. Якщо б Всесвіт розширився б на одну трильйонну швидше, то до нинішнього часу у Всесвіті щезла б уся матерія. Якщо б розширення відбувалося на одну трильйонну повільніше, уже в перший мільярд років існування Всесвіту гравітаційні сили змусили б його стиснутися. На думку вчених, особливі умови, які існують на Землі завдяки її ідеальним розмірам, елементному складу і майже круговій орбіті на ідеальній відстані від зірки-довгожителю Сонця, уможливили накопичення води на поверхні Землі. Без води на Землі не існувало б життя, зокрема людини.

Жива природа, що виникла до появи людини, сприяла становленню і розвитку людського зародку:

Гиганты-растения давали ему себя в пищу,

И чудища-ящеры лелеяли его в своей пасти и бережно несли его дальше.

[4, с. 94].

Підсумовуючи результати еволюції, головна магістраль якої була зорієнтована на виникнення людини, У. Уйтмен формулює висновок:

Все мировые силы трудились надо мною от века, чтобы создать и радовать меня,

И вот я стою на этом месте со своею крепкою душою.

[4, с. 94].

Поет неодноразово ставить собі (й усім нам) одне і те саме запитання: навіщо, для чого Всесвіт створював людину? Що ж воно за створіння — людина? Навіть науково необізнані люди розуміють, що людина — унікальне явище, носій двох сутностей — матеріальної і духовної. Перша з них — неймовірно мудро сконструйована тілесна оболонка, друга — загадковий дух, що міститься в цій оболонці. Душа і тіло — дві невідривні одна від одної іпостасі єдиного феномена — людини.

Я сказал, что душа не больше, чем тело,

И я сказал, что тело не больше, чем душа.

[4, с. 99].

Відомо, що в історії культури ставлення до людського тіла було різним — від надмірного звеличення до абсолютного презирства. Часто його називали «темницею душі» або «трупом, котрий носить на собі душа». Уїтмен не протиставляє душу і тіло, а вважає їх діалектично пов'язаними протилежностями єдиного феномена — людини. Він співає гімни і душі, і тілу. «Чи тіло значить менше душі? І якщо душа не тіло, то ж таке душа?» — запитує він. Тіло людини, на його думку, — результат космічної еволюції, — перевершує всі відомі в природі організми.

Выражение лица превосходно.

Но сложенный хорошо человек выражен не только в лице;

Он выражен в членах, суставах своих, изящно выражен в бёдрах, запястьях,

В походке своей, в осанке, в гибкости стана, колен, — его не скрывает одежда,

Сила и ловкость его пробиваются сквозь все ткани,

Он идёт, восхищая вас, словно поэма, или даже больше...

[4, с. 103].

«Хай живе кожний орган мого тіла і кожний орган кожної людини, міцної і чистої!» — проголошує поет [с. 48]. Характеризуючи тіло людини, він прославляє тіла жінки і чоловіка як вселенські чудесні творіння.

Вот женское тело;

Божественный нимб от него исходит с головы и до ног;

Оно влечёт к себе яростно притяжением неодолимым!

Я дыханьем его увлечён, словно пар, и все исчезает, кроме меня и его:

Все книги, искусство, религия, время, земля оцутимо-твёрдая, награда небес, страх ада — всё исчезает...

с. 105].

Поет звертається до жінок із закликом не соромитися свого тіла як прекрасного створіння, адже воно — загальнолюдська основа життя.

Не стыдитесь, женщины, — преимущество ваше включает других и начало других;

Вы ворота тела, и вы ворота души.

В женщине качества все, она их смягчает,

Она на месте своём и движется в равновесии полном;

В ней всё скрыто, как должно, — она и деятельна, и спокойна;

Ей — начинать дочерей, и ей — начинать сыновей.

[4, с. 106].

Тіло чоловіка також священне і значиме в еволюції людства:

Джентльмены, взгляните на это чудо!..

Для него земля готовилась квинтильоны лет, без живых существ, без растений;

Для него непрерывно и точно вращались миры.

В голове его — всеобъемлющий мозг;
Взгляните на руки и ноги, красные, черные, белые, — у них такие
умелые сухожилия и нервы;
Их нужно все обнажить, чтоб вы могли их увидеть.
Отличные чувства, зажженные жизнью глаза, отвага и воля,
Слой грудных мускулов, позвоночник гибкий и шея, упругое
мясо, крепкое телосложение,
А там, внутри, еще чудеса.

[4, с. 107].

Але не тільки біологічна еволюція людини неможлива без чоловіка. Уйтмен характеризує його як творця соціуму, всього суспільного життя:

То не один человек — то отец тех, что тоже
Станут отцами;
В нём — исток государств многолюдных, республик богатых;
В нём — несчётные вечные жизни, несчётные их воплощенья и радости.

[4, с. 107].

На думку У. Уйтмена, людські тіла — жінки, чоловіка, дитини, юнака, батька, дівчини, матері — чудо природи, вони гідні поеми. Тіло — носій душі, її коліска, воно одухотворене, а душа тілесна.

Я говорю, что всё это поэмы и части не только тела, но и души,
О, всё это — сама душа!

[4, с. 109].

Душа — дороговказ людини, вона веде її до невідомої мети. Необхідно зрозуміти, підкреслює поет, що весь світ — це «шлях», безліч шляхів для мандрівних душ.

Все уступает дорогу душам, идущим вперед,

Все религии, устои, искусство, правительства — все, что видимо или было видимо на этой планете или на любой планете, разбегается по углам и укромным местам перед шествием душ по великим дорогам вселенной.

[4, с. 133].

Душа, згідно з У. Уйтменом, — рушійна сила розвитку людства, соціуму, її енергія надає імпульсу рухові, пошукам оптимальних шляхів до вдосконалення життя. Вона не гарантує досягнення постійного прогресу, іноді діє наосліп, методом спроб і помилок. Людина під її керівництвом рухається «вперед» наощуп, зазнає поразок, негараздів, опиняється в безвиході, страждає, але загальний пафос цього руху — шлях до вдосконалення. Ось як про це пише поет:

Вечно живые, вечно рвущиеся вперед, потерпевшие неудачу,
гонимые, безумные, пыльные, слабые, недовольные жизнью,

Отчаянные, гордые, любящие, больные, признанные другими
людьми и отвергнутые другими людьми, —

Они идут! Они идут! Я знаю, они идут, но я не знаю куда,
Но я знаю, что идут они к лучшему — к чему-то великому.

[4, с. 133].

Підсумовуючи розгляд окремих особливостей поетичної творчості Уїтмена зазначимо, що найхарактернішою є життєстверджувальний дух, уславлення життя і його головного суб'єкта — людини в усіх її вимірах: біологічному, соціальному, космічному. Осмислюючи місце і роль людини як специфічного творіння природи, креатора суспільного життя, поет не ідеалізує ні її, ні самого життя. Останнє немислиме без своєї протилежності — смерті, цей факт необхідно усвідомити й мужньо сприймати його. Але загальний мотив філософсько-поетичних роздумів У. Уїтмена мажорний: життя — планетарне явище — реалізує себе у вищій формі — соціокультурній діяльності людини, яка, незважаючи на негативні прояви зла, застійні явища, тимчасові деградації і регрес, удосконалюється і прогресує.

Список літератури

1. Борхес Х. Л. Стихотворения. Новеллы. Эссе : сб. ; пер. с испан. / Х. Л. Борхес. — М. : НФ «Пушкинская библиотека», ООО «Издательство АСТ», 2003. — 618 с.
2. Омар Хайям. Рубай : пер. с таджик. (фарси) / Хайям Омар. — М. : Гихл, 1961. — 99 с.
3. Пришвин М. Зеркало человека / Пришвин Михаил Михайлович. — М. : Правда, 1985. — 672 с.
4. Уитмен У. Избранное / Уолт Уитмен. — М. : Гослитиздат, 1954. — 306 с.
5. Японская поэзия : сб. — М. : ГИХЛ, 1959. — 611 с.

Надійшла до редколегії 09.09.2014 р.